

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXI

BELGRADE
1990

BALCANICA XXI, Beograd 1990, 1—411.

Александар ПАЛАВЕСТРА
Балканолошки институт САНУ
Београд

ПРАИСТОРИЈСКА ТРГОВИНА

Проучавање праисторијске трговине постало је у новије време једна од важних и развијених области истраживања у све ближим научним гранама археологије и културне антропологије. Многи подаци о старој трговини могу се убедљиво доказати разноврсним археолошким налазима и открићима, чиме се, у истом тренутку, отварају и врата за изучавање отворености и структуре некадашњих друштвених заједница, за нова сазнања о развијености и додиру старих култура и цивилизација, односно за испитивање ондашњег протока информација и добара.

Трговина и размена добара и информација сматрају се неопходним предусловима за развитак сваке културе. Проучавајући разна друштва, која су се одржала на нижим степенима културног развоја, антрополози су дошли до уверења да су разни облици размене робе и производа одвајкада били важна форма међусобне комуникације између различитих племена и заједница, те да су управо такве трговачке везе омогућиле отварање разних култура, нарочито оних живљих и динамичнијих, које су тражиле начине за пласман својих производа. У антрополошком смислу, ради успостављања одговарајућих паралела са сродним хуманистичким наукама, за археологију су посебно важни далекосежни и инструктивни радови Марсела Моса и Бронислава Малиновског, из чијих се поставки могу извући многи закључци за боље разумевање првобитне трговине, посебно у оним областима које испитују компликоване друштвене односе у систему размене дарова и локалних производа.¹ Такви додори — ма колико да су у себи имали трговачких елемената — нису увек морали бити мотивисани економским разлозима. Поред привредних, сусрете међу заједницама подстицали су друштвени и културни разлози, жеља за ширим сазнањима и

¹ Mos 1982; Malinovski 1979; Panof 1979: 53—56; Наћ 1979: 97—100.

прикупљањем информација која повећава општу суму знања и увек води извесном напретку. Антрополози у такве социјалне разлоге, између осталог, убрајају и егзогамију, која је такође омогућавала живљи проток информација, размену културних обичаја и мерила, као и промет материјалних добара међу заједницама у виду дарова и поклона.² У свом проучавању древне трговине, модерна археологија се у великој мери ослања на корисне резултате антрополошких и етнографских истраживања, изједначајући их по значају са исто толико драгоценим подацима прикупљеним на основу историјских извора из раздобља антике и средњег века.

Антрополошка истраживања примитивних култура отворила су могућност за успостављање многих корисних аналогја које могу имати вредности и у археологији. Истовремено, антрополошка сазнања омогућила су и шире разумевање друштвеног значаја сусретања и контаката међу културним заједницама и народима, па, између осталог, и друштвеног значаја размене, као праоблика првобитне трговине. Тај значај посебно је испитала школа супстанцијалне економске антропологије (*substantivist school of economic anthropology*), чији је истакнути представник био Карл Полањи (*Polanyi*). У средишту пажње ове школе био је однос међу учесницима различитих облика размене (реципрочност, редистрибуција, тржиште итд.) који чине саставни део друштвених односа у целини. Еволуционистичка школа, међутим, разне видове размене тумачила је друкчије — реципрочност за једноставније, а редистрибуцију за сложеније, централистичко друштво, што су прихватили и многи савремени археолози, попут Колина Ренфрјуа (*Renfrew*).³

Међу најзначајнијим новијим проучавањима првобитне трговине, на основу којих се може ићи у даљу анализу трговачких односа у праисторији, посебну вредност имају радови Карла Полањија, који је у више студија и расправа на антрополошким начелима прегледно систематизовао основне и најзначајније видове некадашње трговине.⁴ По његовом мишљењу, свака трговина је начин прибављања добара која нису доступна на лицу места; прва и битна претпоставка трговине је та да је, као облик међуљудске комуникације, увек окренута према другоме. Трговина, исто тако, у самом свом изходишту, показује два битна и начелна својства — она подједнако може бити и активна и пасивна, што зависи од тога да ли се роба извози или увози, односно да ли се ради размене робе путује изван свог подручја или се трговина обавља код куће. Свака набавка добара, која нису локалног порекла, одговара једном од четири основна начела, која су несумњиво постојала и у праисто-

² Фрезер 1937: 204—207; Rowlands 1980; Adams 1974: 244.

³ Hodder 1982: 151. Renfrew 1969.

⁴ Dalton 1975; Rowlands 1987: 3—4.

рији. По Полањију, то су на првом месту, пљачка и пљачкашки походи, који могу бити повремени упади на туђу територију или дужа освајања; на другом месту, то је прихватање размене у виду пасивне трговине, кад роба долази до свог купца; на трећем, то је комбинација пљачке и пасивне трговине, јер се на неутралном месту продаје роба отета од другог. Тек на четвртом месту Полањи утврђује облике који омогућују развитак активне трговине. Иако се његова подела углавном заснива на проучавању трговачких односа међу номадским народима, она се као културни и антрополошки модел до извесне мере, тј. у начелу, може применити на све облике ране трговине, каква је у различитим раздобљима праисторије постојала и на европском тлу.⁵

У својој теорији првобитне трговине, Карл Полањи такође назначује и темељну разлику између два примарна вида трговине — то су реципроцитет и редистрибуција. Реципроцитет одликује симетрија међу робама и партнерима, пуна независност учесника у трговини и одсуство тзв. централног места размене, док редистрибуција подразумева централизацију трговачких односа, изванредан степен организације и централно место размене добара. Ову поделу још детаљније је разрадио Колин Ренфрју, који је пошао од тврдње да је управо редистрибуција добара била један од битних предуслова за општи раст цивилизације. Везивања трговине за једно место, по његовом мишљењу, означило је почетак једног новог система у друштвеним односима из којег је израстао тзв. модул раних уређења (early state modul) као клица нових цивилизацијских односа и мерила.⁶ Зато је, према Ренфрјуу, реципрочна размена једноставан вид трговине који подразумева директну размену добара између два партнера, док плаћање може бити у природи, у раду или у некој врсти монете. Редистрибуција је, међутим, много виши и сложенији вид размене, јер у себе укључује и посредника, чиме се одређује и вишак вредности који иде посреднику, затим разне царине и таксе, а на крају и акумулацију богатства, већа улагања и проширење мреже трговачких путева. Реципрочна размена могла је постојати у свим етапама и на свим нивоима друштвеног развитка, а редистрибуција постоји само у сложенијим и раслојеним друштвеним заједницама. У таквим заједницама делује централна власт — краљ, кнез, племенски поглавица, војни старешина итд. — која управља сакупљеним добрима и одлучује о њиховој расподели.⁷

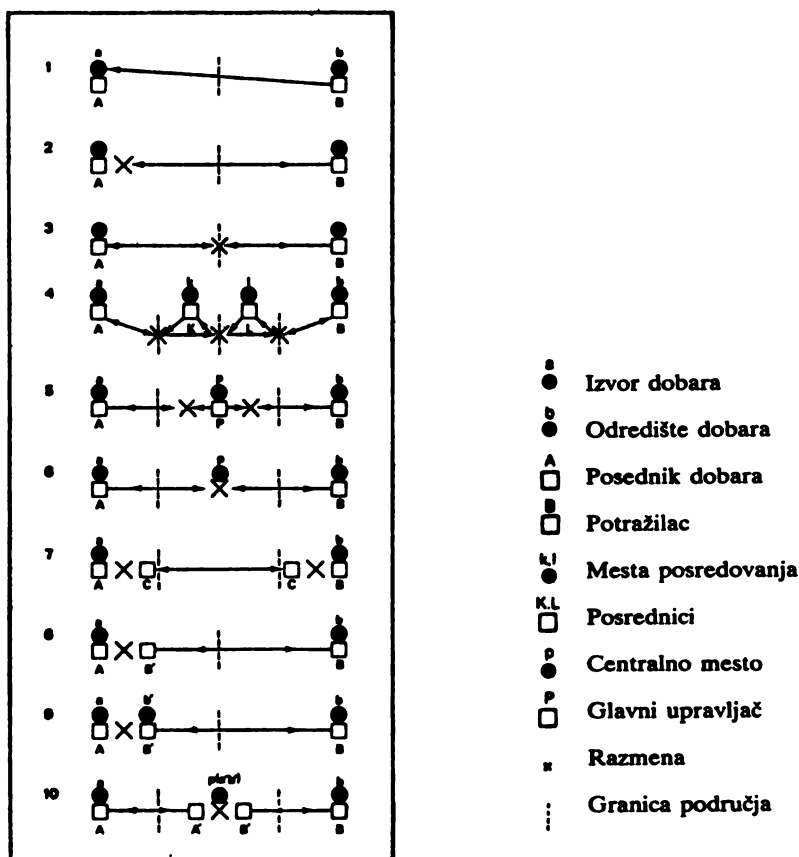
Полазећи од тих начела, Ренфрју је начинио систематизацију општих облика набавке добара и трговине. Од укупно 10 главних начина набавке добара, која су пратила раст цивилизације, један тип се односи на просто преузимање, два на ре-

⁵ Polanyi 1975: 136.

⁶ Renfrew 1975: 5—21.

⁷ Sharer and Ashmore 1979: 434—435; Webb 1975.

ципрочну размену, а целих седам на редистрибутивну трговину. Проста набавка (тип 1) означава директан приступ потражиоца (B) до извора добара (a), без икаквог контакта оног који потражује и оног који контролише извор добара (A). У таквој простој набавци нема никакве размене, а границе подручја са извором добара прелазе се без препрека. Реципрочна размена на станишту (тип 2) подразумева да потражилац (B) посећује поседника добара (A) на његовом подручју (a) и размењује (x) своја добра за његове производе. Реципрочна размена на граници (тип 3) представља облик сусретања партнера на утврђеном месту: обе стране (A и B) долазе на заједничку границу ради размене (x) својих добара. Трговина дуж пута (тип 4)

1. Проста набавка; 2. Реципрочна размена на станишту; 3. Реципрочна размена на граници; 4. Трговина дуж пута; 5. Редистрибуција добара на централном месту; 6. Редистрибуција на тргу; 7. Слободна посредничка трговина; 8. Представничка трговина; 9. Трговачка колонија; 10. Port-of-trade

означава систем размене од станишта до станишта, са могућном разменом на граници, при чему роба пролази кроз сукцесивну размену дуж одређеног трговачког пута (k и l) са могућним учешћем посредника (K). Редистрибуција добара на централном месту (тип 5) представља виши степен размене: на централном месту (p) — тргу или трговишту — где оба доносиоца (A и B) нуде своју робу, размену врши треће лице, тзв. главни управљач (P) преко кога иде цела трансакција (x) између A и B. Редистрибуција на тргу (тип 6) означава почетак тржишне размене: оба доносиоца или произвођача робе (A и B) улазе у размену на централном месту или тргу (p) без учешћа главног управљача који контролише трг. Слободна посредничка трговина (тип 7) подразумева присуство и улогу посредника (C), који самостално размењује робу са произвођачима (A и B), који то чини на њиховим стаништима (a и b) и сам се стара о преношењу робе и њеној даљој редистрибуцији. Представничка трговина (тип 8) означава онај вид трговине где једна страна (B) шаље свог представника (B₁) да на туђем подручју (a) размењује робу са другом странком (A). Трговачке колоније (тип 9) су виши облик представничке трговине, јер једна страна (B) преко својих представника (B₁) успоставља сталну или привремену трговачку колонију (b₁) у близини подручја свог трговачког партнера (a и a). Трговина типа *port-of-trade* образује последњи тип старе трговине (10), и представља систем у коме обе стране (A и B) шаљу своје представнике (A₁ и B₁) да на тргу (p), који је изван подручја оба партнера, заврше послове робне размене (x).⁸

Према оваквој систематизацији, Колин Ренфрју нуди закључак да су типови размене бр. 4, 7, 8, 9. и 10. најподеснији за трговину на већој удаљености (*long distance trade*), без обзира на то што је утврђена типологија трговачких система временом знатно еволуирала, јер је пошла од сасвим једноставних облика набавке и размене. Тип 1, по његовом суду, уопште и није трговина него набавка и пренос добара који су се брзо претворили у размену на станишту (тип 2), односно у размену на граници (тип 3) или дуж пута (тип 4). Увођење трга (трговишта) у систем размене добара (тип 5 и 6) убрзало је трговачки промет, па су даљи облици трговине (типови 7, 8, 9. и 10) условили интензивнију робну размену и бољу организацију трговине на већој удаљености. На тај начин, упоредо с разменом добара вршена је размена информација; неки облици трговине пружали су више, а други мање података о партнеру. Типови 3. и 10 — реципрочна размена на граници и *port-of-trade* трговина — обезбеђивали су максималан промет робе, али су давали минимум информација; таква „нема трго-

⁸ Renfrew 1975: 41—51.

вина“ (silent trade) погодовала је више привредном него културном развоју праисторијских заједница.⁹

Будући да је ова типологија израђена првенствено на основу просторних начела (spatial terms), очигледно је да би се разни облици првобитне трговине могли систематизовати и друкчије — на пример према врстама робе или према начину преноса. Тако Карл Полањи систематизује трговину на основу свих оних елемената који у њој суделују, као што су: учесници, роба, преношење и узајамност интереса. У проучавању учесника у трговини, он посебно издваја њихову двојаку мотивацију, која их наводи да се баве трговачким послом. То су: измена друштвеног положаја и стицање зараде. Иако се често мешају и уплутњују, примећују се разлике међу онима који се трговином баве у вишим и у нижим друштвеним слојевима. Горње слојеве чине владари, племенске поглавице, кнежеви и ратничке вође који могу да организују и контролишу сваку трговину, да обезбеде набавку робе (скупљањем, пљачком, слањем емисара, истраживача трговачких путева, ухода итд.). Трговачки послови су саставни део њихове друштвене функције и њиховог друштвеног статуса, без обзира на то да ли је та трговина била условљена ритуалним или меркантилним разлозима. Трговина учвршћује друштвени висок положај вођа и владалаца, издваја их и омогућује им да усмеравају и контролишу спољну и унутрашњу размену роба, да организују унутрашњу расподелу добара и да одлучују о набавци и дистрибуцији увозних цењених и престижних артикала. У каснијим раздобљима, горњим трговачким слојевима прикључили су се и други истакнутији и богатији припадници заједнице, који су могли да учествују у све замршенијим трговачким пословима. У ниже трговачке слојеве, међутим, спадали су ситни трговци и занатлије, који су првенствено учествовали у локалној размени.

Посебну групу учесника у трговини — према Полањију — сачињавали су странци. Они нису припадали ниједном друштвеном слоју локалне заједнице, али су у својим срединама, одакле су долазили, могли бити и из виших и из нижих класа. У том смислу, Полањи чак издваја и посебне трговачке народе, код којих је трговина главни извор општих добара и заједнички начин привређивања.¹⁰ Неки од тих народа у стара времена искључиво су живели од трговине, па су готово сви његови припадници директно или индиректно били укључени у трговачке послове — као што је, на пример, био случај са Феничанима, Викинзима, Бедуинима, Туарезима итд. Према Полањију, мого је већи број народа који су се повремено бавили трговином, мада су имали и друге изворе прихода. У посебну групу трговачких народа сврстани су тзв. расељени наро-

⁹ *Ibid.*, 44—45.

¹⁰ Polanyi 1975: 143—144.

ди, који су у туђим срединама били носиоци трговачких послова — на пример Јевреји, Јермени, Цинцари и други.

Према истој теорији, други пресудан чинилац у трговини била је сама роба, односно карактер добара која су била предмет размене. Већим делом, трговина се у старо доба обављала нередовно, зависно од тога када се за којом врстом робе указала потреба; за другим артиклима постојала је ипак стална потреба, па је и трговина таквом робом могла бити непрекидна. Према условима спољашње и унутрашње понуда и потражње, роба се делила на два дела: на благо, које је имало трајну вредност, и на потрошну робу, која је утицала на начин свакодневног живота. Благо су сачињавали: племенити метали, злато, сребро, драго камење, слоновача, робови, стока, а потрошна добра: храна, со, грађа, вино, коже, вуна, смола, уље, восак, метали бакар, калај и гвожђе, односно луксузна роба: зачини, мириси, тамјан, ретко украсно дрво, украси, уметнички предмети, обичан накит итд.

Важно својство праисторијске трговине био је и транспорт. Тим појмом обухватају се копнени, речни и морски трговачки путеви, начин преношења робе (људи, животиње, кола, бродови) и сама организација преноса. Ова последња категорија у систему древне трговине морала је бити од посебне важности, јер је подразумевала техничку и политичку организацију трговачких каравана и експедиција. То је, даље, захтевало одређену унутрашњу структуру друштва, вођство, одбрану и осигурање транспорта, пролаз кроз туђе територије итд. И копнени и морски путеви били су на удару разбојничких и гусарских напада, па је обезбеђење путева и каравана било једна од важнијих задаћа раних територијалних и политичких заједница и првобитних племенских савеза. Неке такве заједнице образовале су се управо дуж трговачких путева. „Циљ је био да се поседује траса пута, што је омогућавало притицање увозних добара, делимично у виду царине, такси и накнада за безбедно путовање, а делимично у узвратној размени за сировине. (...) Организација трговачких каравана била је изнуђена пролазом кроз незаштићене области. Без обзира на то да ли су се налазили под окриљем краљевске или ратничке трговине, рани каравани били су несумњиво опремљени и наоружани заједничким четама стражара у јавној служби. (...) Каравани из туђих крајева морали су се држати строго утврђене стазе, без икаквог скретања на леву или десну страну за време проласка кроз одређену област.“¹¹

Узајамност интереса — као засебно својство првобитне и праисторијске трговине — омогућило је да се још у древно доба трговина раздели на три посебне врсте: размену дарова, институционализовану размену добара и тржиште за размену трговачке робе. Размена дарова била је засебан облик реци-

¹¹ *Ibid.*, 148.

прочне размене и могла би се укључити у типове 2, 3. и 4. према типологији Колина Ренфрјуа. Запажена је у многим примитивним друштвима, где се сусреће и до модернога доба. Та особена врста трговине најчешће је церемонијалног типа; у ритуал укључује највише представнике власти, који својевољно распоређују добра као дарове за размену.¹² Институционализована размена обављала се у зависности од потреба и понуде, као и од међусобних споразума међу вођама и моћницима, који су одлучивали о набавци. Таква врста размене свакако је била повезана и са унутрашњом организацијом производње на домаћем тлу, од скупљања вишкова и реди-стрибуције увезене робе, о чему су такође одлучивали најмоћнији представници или вође група — што би у типологији Колина Ренфрјуа одговарало типовима 5. 8. и 10. Оваква трговина заснивала се такође на некој врсти реципроцитета и много је упрошћенија од тржишне размене у развијеним друштвеним заједницама. Тржишна трговина је, наиме, пружала највеће слободе и омогућавала широк проток најразноврснијих добара. Основа јој је била у систему понуде и потражње, а услови тржишта обухватили су све аспекте трговања — ускладиштење, транспорт, ризик, кредит, начин плаћања итд. Један од примера такве трговине у праисторији на државном нивоу сачували су односи (уговори?) између етрурских и феничанских средишта у VI веку пре н. е. Предност такве трговине била је у већој сигурности добара, у безбедности трговашта и лука, заштити трговаца и у правној регулативи трговачких односа, у бољем планирању и сл. На основу обима и карактера, оваква трговина од самог почетка делила се на спољну и унутрашњу, од којих је свака обухватала различите трговачке одnose унутар неке заједнице.¹³

Проучавање праисторијске трговине у Европи и повезивање општих начела те трговине с одређеним антрополошким и историјским моделима праисторијских заједница условило је извесно сужење истраживачке пажње на неколико основних типова трговине, какви су могли постојати у европској праисторији. Највећа пажња укавана је културама бронзаног и гвозденог доба из којег су откривена многа важна археолошка налазишта, па се на основу ископаног материјала могу пратити и доказивати различити видови како удаљене тако и локалне трговине. Анализа тадашњих принципа и механизма робне размене олакшала је боље сагледавање најважнијих друштвених односа и унутрашњу структуру заједница које су биле у стању да обезбеде све важније производе, неопходне за развитак и успон тога друштва, да подстакну културне додире и да узрокују сопствена социјална раслојавања.¹⁴ У науци превла-

¹² Fischer 1973; Rowlands 1987: 6; 1989.

¹³ Polanyi 1975: 133—154.

¹⁴ Hodder 1982: 150; Champion, S. 1982.

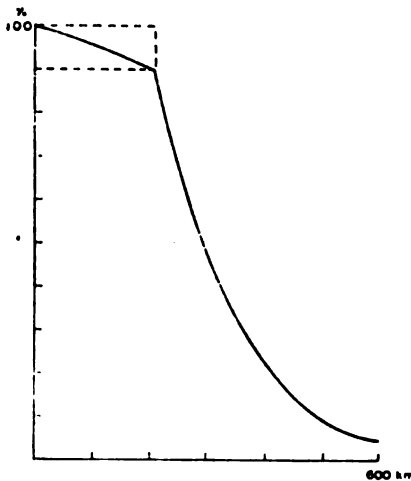
дава мишљење да су у Европи гвозденог доба постојала два доминантна облика трговине. Један је био онај ланац трговине дуж пута (који Колин Ренфрју означава као тип 4: down-the-line). Такав тип трговине је у себе несумњиво укључивао одређену размену дарова, која се још у бронзано доба проширила по читавој Европи, да би касније, у гвоздено доба, прерасла у други облик трговине, какав је првенствено одговарао условима размене и трговине у Средоземљу. Интереси јачих културних центара у Грчкој и Италији још од VIII века пре н. е. појачавали су међусобну трговачку размену и наметали нове облике размене, чиме су и трговачки механизми трпели све јаче измене.¹⁵ Док је стандардна бронзанодопска трговина дуж пута омогућавала учестале и сукцесивне културне додире тадашњих европских популација, одржавајући једноставну трговину свакодневним потрошним добрима на релативно краћим и међусобно повезаним удаљеностима, дотле је трговина престижном робом — која је по правилу стизала из веће удаљености — захтевала сложенији систем размене. Како је проценио Ренфрју, та развијенија врста праисторијске трговине представљала је једну посебну, вишу форму трговине дуж пута, јер је задовољавала и додатне критеријуме карактеристичне за промет престижне робе, као што су: а) прелажење престижних добара из једних руку у друге међу најугледнијим припадницима друштва која су у додиру; б) преношење таквих добара на већу удаљеност; с) престижна добра немају употребну вредност у свакодневном животу; д) по правилу, престижна добра се одлажу са покојницима, тј. намерно жртвују или уништавају.

Трговина ћилибаром у бронзано доба европске праисторије, на пример, могла је бити управо тога типа. На то упућују значајни археолошки налази у богатим гробовима из тога времена расејаним у средњој Европи и на Балкану, као и налази са локалитета који су припадали микенској цивилизацији. Тадашњи механизми трговачке размене подразумевали су нарочито размену дарова, чија је престижна вредност морала постајати све већа, што је пут набавке био дужи, прелазећи преко читаве Европе тежак, дуг и опасан пут од Балтика до Медитерана. Снага и богатство микенске цивилизације, која је јачањем имала све мање потребе да осигурава наклоност и пријатељство суседних племена, довели су на крају до тога да се пристигли ћилибар готово сав задржао у микенским средиштима. Ту је био потребнији за престиж него као роба за даљу размену. Из тог сазнања, Ренфрју је извукао закључак, који се једним делом односи и на трговину праисторијским ћилибаром, тј. да су се престижна добра територијално ширила равномерно, те је и њихова количина мање опадала удаљава-

¹⁵ Rowlands 1973: 595—596.

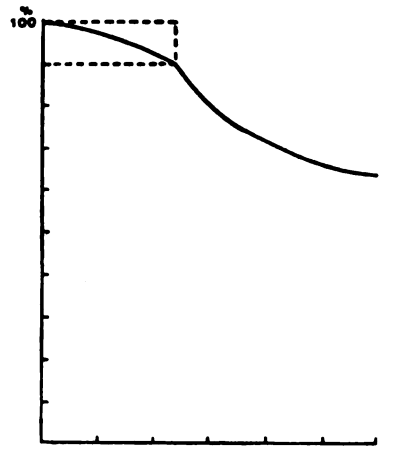
њем од центара за производњу него што је иначе био случај у трговини типа down-to-line (дуж пута).¹⁶

Из тога се извлачи закључак да су се трговачки додирни виших слојева у заједницама бронзаног доба — остварени по систему трговине дуж пута и у основи реципрочног карактера — у касније, гвоздено доба осетно изменили. Трговина, која је повезивала удаљене области Европе, ограничавала се претежно на луксузну робу. Локалне културе биле су привредно најчешће довољне саме себи, или су своје потребе задовољавале трговином и разменом са суседним регијама. Развијенији и виши трговачки интереси медитеранских центара увели су, међутим, нове облике трговине, коју су обављали трговачки представници, трговачке колоније или страни трговци. То је утицало на стварање нових друштвених слојева који су се бавили искључиво трговином, било да су је организовали или су у њој сами непосредно учествовали.¹⁷ У исто време појавили су се и нови облици трговине, као што је била тзв. слободна трговина с посредником. Њене одлике су биле изузетно значајне за општи

Удаљеност од извора

Трговина дуж пута (Down-the-line): опадање количине робе удаљавањем од извора (по К. Ренфрјуу)

Удаљеност од извора

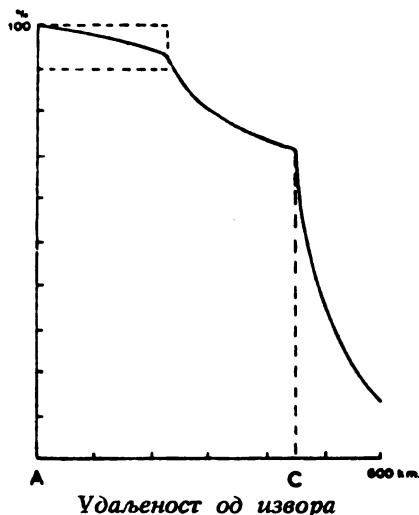
Трговина престижним добрима: модификација трговине дуж пута. Количина робе незнатно опада удаљавањем од извора (по К. Ренфрјуу).

развој праисторијских култура: роба није била искључиво престижног типа, него је служила и за размену; трговац није обавезно и произвођач робе којом слободно располаже као посредник; мотив трговине је добит, па се партнери могу да мењају, док су код трговине престижном робом углавном били

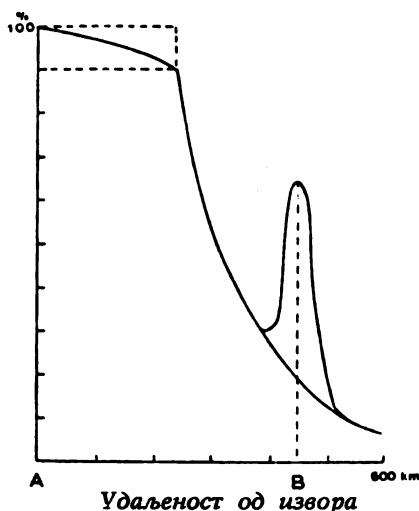
¹⁶ Renfrew 1972: 465—468.

¹⁷ Collis 1984: 16—17.

једни исти; роба се простире у радијусу кретања самог трговца и ребе се налази изван тог круга, што најбоље осведочује поморска трговина.

Слободна трговина с посредником (Free-lance trade). Роба је честа близу извора и релативно честа у оквиру радијуса активности трговца посредника (C). Изван тог радијуса учесталост нагло опада (по К. Ренфрјуу).

Трговина у редиистрибутивним центрима. Опадање количине робе удаљавањем од извора и нагли раст у редиистрибутивном центру (B) (трговиште, караванска станица, итл.) (по К. Ренфрјуу).

Културе гвозденог доба у Европи, које су располагале извесним количинама ћилибара у својим трговачким односима, познавале су различите типове трговаца. Трговина је највероватније била у рукама оних који су за такве послове имали снаге и интереса, било да се на већим удаљеностима обављала проста реципрочна размена, или да се — по систему трговине дуж пута — у размену укључивао преносник, посредник или страни трговац. Има доста основа за претпоставку да је трговину контролисала мања група моћника, у чијим је рукама подједнако била и трговина на даљину престижним добрима и трговачка размена потрошне робе са суседним регијама.¹⁸

Износећи уверење да су главни носиоци трговине, а уз то и културних додира, у гвоздено доба у Европи били подузетни поједнци, Питер Велс (Wells) је изнео нов модел праисторијске трговине. Успоставивши извесне аналогije са трговином у средњовековној Европи, он је довео у питање трговачки значај првобитне ритуалне размене дарова. „Сувише много људи било

¹⁸ Ibid.

је укључено у тај посао на одвише великим удаљеностима, да би то допуштало чврсте друштвене односе. Од позног бронзаног доба надаље, знатна количина добара била је укључена у трговину, а то говори против трговине која се искључиво заснивала на друштвеним односима. Велика количина материјала, нарочито бронзе, злата, ћилибара, стакла, била је предмет трговине од 1200. године пре н. е. наовамо, што значи да је одговарајући раст трговине, засноване на вредности, отворио веће могућности за појединце који су у трговачке послове улазили ради добити.¹⁹ Другим речима, трговачким послом могли су се бавити подузетници који су подједнако могли бити и из највиших и из нижих слојева. Осим што су организовали трговину, они су своју заједницу подстицали на производњу вишкова за размену, а могли су и да воде плљачкашке упаде на туђе територије.²⁰ Због несумњиве и донекле механичке сличности са подузетничким капитализмом XIX века, ово схватање праисторијске трговине изазвало је у науци одређена неслагања,²¹ али је ипак знатно помогло да се дубље проникне у систем европске трговине гвозденог доба.

Примена Велсових тумачења претпоставља да су подузетни иницијатори трговине и размене морали имати подршку владара и вођа локалних заједница. Трговачки походи и каравани кроз туђе и непознате крајеве могли су се организовати и обезбедити једино уз помоћ централне власти, која је најбоље могла обезбедити материјалну и војну подршку таквом подухвату. Улагања у такве трговачке експедиције доносила су владарима знатну добит, омогућујући чак и неку врсту монопола и потпуно контролу над трговачким и караванским путевима на својој територији, што је још више допринијело локалном угледу и друштвеном положају, окићеном управо престижном и луксузном робом из увоза. Тамо где су биле мање потребе за организовањем великих и сложених каравана, и где се трговина није упуштала у велике пустоловине, тамо је могућност за истицањем подузетних појединаца била скромнија. У том смислу, као доказ за своју теорију Велс наводи примере о трговини између области Есте и Долењске, где у трговачком и географском погледу није било већих препрека, па је ситнија трговина цветала без напора и монопола. Истицања вођа и појединаца ту су била нешто мања, због чега у тим областима — упркос великом броју богатих некропола — нема раскошних кнежевских гробова какви су налажени у удаљеним и дивљим областима средње Европе и Балкана.²² У средњој и западној Европи, где је контрола трговине са удаљеним областима, а посебно са Средоземљем била концентрисана у

¹⁹ Wells 1984: 29—30.

²⁰ *Ibid.*, 30—31.

²¹ Champion, T. 1987: 103.

²² Wells 1985.

рукама кнежева и главара, раскошни кнежевски гробови сведоче о успону и богатству моћника, у чијем је поседу било обиље скупоцене робе и луксузног материјала.²³

Сличан културни пример богаћења горњих слојева у праисторијским заједницама јавља се на подручју централног Балкана, у хоризонту кнежевских гробова, који указује на могућност исте такве организације трговачке размене.²⁴ У оба наведена случаја значајно је то да су удаљеност и тешкоћа набавке луксузних добара — међу која спада и ћилибар — знатно подизали вредност увезене робе, која се концентрисала у рукама истакнутих појединаца. У трговини на већој удаљености, роба ниже вредности претвара се у робу више вредности и од обичне постаје ознака престижа, моћи и богатства.²⁵

*

Проучавање праисторијске трговине наметнуло се у археологији као проблем због потребе објашњавања порекла и значења различитих артефаката који су били предмет размене и трговине. Ово је посебно било уочљиво код сировина којих природно нема у близини места на ком су нађене, или код артефаката чија стилска и културна одређеност указује на то да су настали у другом археолошком контексту од оног у којем су нађени. Потреба за јаснијим дефинисањем самог карактера праисторијске трговине навела је археологе да се окрену ка антрополошким изворима који говоре о овом проблему. У првом реду разматрани су класични радови Бронислава Малиновског о систему „кула“ ритуалне размене на Тробријанидима, као и дела Марсела Моса о дару и примитивним облицима размене трговине. Радове ових антрополога продуцирала је супстантивистичка школа економске антропологије, чији је истакнути представник Карл Полањи. У својим радовима о примитивној трговини Полањи је у први план стављао друштвене, а не економске циљеве трговине, а такође је и систематизовао различите облике трговине и размене према просторним начелима, врстама робе или начину преноса. Још детаљнију анализу и систематизацију праисторијске трговине начинио је Колин Ренфрју који је посебно прилагодио моделе трговине археолошким сазнањима о европској праисторији. Његових десет типова шематски покривају готово све облике праисторијске размене и трговине. Иако као и свака шематизација помало поједностављује могуће разноврсности људских контаката и трговања, Ренфрјуове анализе обухватају све основне видове праисторијске размене.

²³ Wells 1980: 93.

²⁴ Палавестра 1984: 73—75; 1989.

²⁵ Rowlands 1973: 593.

Детаљније сагледавање структуре археолошких налаза праисторијске Европе навело је неке археологе да доведу у питање претпоставке о ритуалном карактеру трговине. Питер Велс који се бави проблемима гвозденог доба централне Европе формулисао је модел који је предност давао економским над друштвеним и ритуалним аспектима трговине. Повезивање типова трговине са развојем праисторијског друштва довело је и до еволуционистичке шеме где је, рецимо, реципрочна размена била везана за примитивнија друштва, а редистрибуција за ране државе.²⁶

Проучавање праисторијске трговине отворило је читав низ питања и проблема о структури праисторијског друштва, носиоцима власти и моћи, односу ритуалне и прагматичне свести и специјализацији и раслојавању унутар праисторијских заједница. Показало се да механичко преношење антрополошких и етнографских аналогија, као што су ритуална размена дарова с једне стране или разматрање у оквирима модерног европског капиталистичког прагматизма с друге стране, није увек било најсврхисходније у проучавању праисторијске трговине. У археолошкој и антрополошкој анализи праисторијске трговине све је присутније кретање ка појединачним друштвеним контекстима и минуциозна анализа структуре сваког појединог друштва и улоге размене и трговине у њему.

1. март 1990.

PREHISTORIC TRADE

Summary

The study of prehistoric trade has imposed itself upon archeology as an issue due to a need to expound origins and meanings of various artifacts that were the object of exchange and trade. This was particularly apparent with raw materials that were not in the natural vicinity of the spot of discovery, or with artifacts the style or cultural affiliation of which pointed to origins of a different archeological context from the one they were discovered in. The need to proffer a clearer definition of the character of prehistoric trade itself induced archeologists to turn to anthropological sources which bespeak of this issue. First, the classical works of Bronislaw Malinowski were discussed on the "kula" system of ritual exchange on the Trobriand Islands, as well as works of Marcel Mauss on gifts and primitive forms of trade exchange. The works of these anthropologists were rendered deeper by the substantivist school of economic anthropology, the distinguished member of which is Karl Polanyi. In his works on primitive trade, Polanyi first set the social, and not economic, aims of trade, besides also systematizing various forms of trade and exchange according to principles of expanses, types of goods or the manner of exchange. Colin Renfrew conducted an even

²⁶ Hodder 1982: 147; Rowlands 1989.

more detailed analysis and systematization of prehistoric trade by especially adapting the models of trade to archeological knowledge on European prehistory. His ten types cover almost all forms of prehistoric exchange and trade within a pattern. Although simplifying the possible diversities of human contact and tradings as all patterns do, Renfrew's analyses encompass all basic aspects of prehistoric exchange.

A more detailed perception of the structure of archeological finds of prehistoric Europe induced some archeologists to raise the issue of presupposition on the ritual character of trade. Peter Wells, who deals with the issues of the Iron Age in Central Europe, formulated a model that gave priority to economic over social and ritual aspects of trade. Linking the types of trade with the development of prehistoric society brought an evolutionistic pattern whereby reciprocal exchange was linked with primitive societies, and redistributive trade was linked to the early states.

The study of prehistoric trade raised a series of questions and issues on the structure of prehistoric society, holders of power and might, the relationship between ritual and pragmatic awareness and specialization and division within prehistoric communities. It has been proven that the mechanical transfer of anthropological and ethnographical analogies like ritual exchange of gifts on the one hand, or consideration within the framework of modern European capitalist pragmatism on the other, has not always been useful in the study of prehistoric trade. In the archeological and anthropological analysis of prehistoric trade more and more movements are taken in the direction of individual social contexts and minute analyses on the structure of every individual society and the role of exchange and trade in it.

ЛИТЕРАТУРА

- Adams, McC. R.
1974 *Anthropological Perspectives on Ancient Trade*, Current Anthropology 15/3, 239—258.
- Champion, S.
1982 *Exchange and ranking: the case of coral* (C. Renfrew and S. Shenan eds.), *Ranking, Resource and Exchange*, 67—72, Cambridge.
- Champion, T.
1987 *The European Iron Age: Assessing the State of the Art*, Scottish Archaeological Review 4, 98—107.
- Collis, J.
1984 *The European Iron Age*, London.
- Dalton, G.
1975 *Karl Polanyi's Analysis of Long-Distance Trade and His Wider Paradigm* (J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky eds.) *Ancient Civilization and Trade*, 63—132, Albuquerque.
- Fischer, F.
1973 *KEMHAIJA Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in der späten Hallstatt- und frühen Latène-Kultur des westlichen Mitteleuropa*, Germania 51/2. 436—450.
- Фрезер, И.
1937 *Златна грана*, Београд.
- Наџ, Е.
1979 *Antropološke teorije 2*, Београд.

- Hodder, I.
1982 *The Present Past*, London.
- Malinovski, B.
1979 *Argonauti zapadnog Pacifika*, Beograd.
- Mos, M.
1982 *Sociologija i antropologija 2*, Beograd.
- Палавестра, А.
1984 *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*, Београд.
1989 *Модели трговине и друштвене структуре на централном Балкану гвозденог доба*, *Balcanica XX*, 191—209.
- Panof, M.
1979 *Bronislav Malinovski*, Beograd.
- Polanyi, K.
1975 *Traders and Trade* (J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky eds.), *Ancient Civilization and Trade*, 133—154, Albuquerque.
- Renfrew, C.
1969 *Trade and Culture Process in European Prehistory*, *Current Anthropology* 10/2—3, 151—169.
1972 *The Emergence of Civilization*, London.
1975 *Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication* (J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky eds.), *Ancient Civilization and Trade*, 3—60, Albuquerque.
- Rowlands, M.
1973 *Modes of Exchange and the incentives for trade, with reference to later European prehistory* (C. Renfrew ed.), *The Explanation of Cultural Change: Models in Prehistory*, 589—600, London.
1980 *Kinship, Alliance and Exchange in European Bronze Age* (J. Barret and R. Bradley ed.), *Settlement and Society in the British Later Bronze Age*, 15—55, Oxford.
1987 *Centre and Periphery: a review of a concept* (M. Rowlands, M. Larsen and K. Kristiansen eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, 1—11, Cambridge.
1989 *From "the Gift" to market economies: the ideology and politics of European Iron Age Studies*, (у штампи).
- Sharer, R. J. and W. Ashmore
1979 *Fundamentals of Archeology*, Menlo Park.
- Webb, M. C.
1975 *The Flag Follows Trade: An Essay on the Necessary Interaction of Military and Commercial Factors in State Formation* (J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky eds.), *Ancient Civilization and Trade*, 155—209, Albuquerque.
- Wells, P.
1980 *Culture Contact and Culture Change: Early Iron Age Central Europe and the Mediterranean World*, Cambridge
1984 *Farms, Villages and Cities: Commerce and Urban Origins in Later Prehistoric Europe*, London.
1985 *Mediterranean trade and culture change in Early Iron Age Central Europe* (T. C. Champion and J. V. S. Megaw eds.), *Settlement and Society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C.*, 69—90, Leicester.